

[I vala il pled discurrì.]

«Il rumantsch e l'identitad plurilingua da la Svizra»

Referat public da dunna chanceliera federala CORINA CASANOVA

Mustér, il 1. d'october 2011

Stimà signur avat da la claustra da Mustér
Stimà signur directur da la Fundaziun svizra da studi
Stimà signur president da la Lia Rumantscha
Charas studentas, chars students
Preziadas preschentas, preziads preschents

Jau hai grond plaschair da dastgar tegnair in pled qua a Mustér, en il rom d'ina occurrenza da la *Fundaziun svizra da studis* per giuvnas academicras e giuvens academichers da tut las parts da la Svizra. Damai er da mia vart in cordial bainvegni qua a Mustér, en questa grondiusa sala Peter Kaiser. Jau m'allegr che duas giuvnas studentas da la Fundaziun svizra da studis han gi l'iniziativa d'organisar in seminari deditgà al rumantsch. Jau sun persvasa che quests trais dis As vegnan a permetter ina invista en in mund linguistic e cultural fascinant che n'è betg uschè pitschen e periferic sco ch'ins pudess crair.

Cur che jau era gimnasiasta, na dastgavan las mattas betg anc visitar la scola claustrala. Jau hai absolvì mia matura a la Scola chantunala a Cuir. Ma la scola claustrala era tuttina preschenta en mia giuventetgna. Ils onns 1960 e l'entschatta dals onns 1970 eran mes frars qua en l'internat. Els dastgavan vegnir a chasa mo ina suletta giada mintga trimester. Quai n'era betg uschè simpel, tant pli che nus abitavan mo var 20 kilometers aval, a Ruschein. Uschia sun jau «pelegrinada» cun mes geniturs durant onns mintga dumengia d'atun e da primavera a Mustér. Suenter messa predevan nus lura cun nus mes frar Georges, pli tard er Christian e partivan sur il Lucmagn en il Tessin. Là faschevan nus picnic en la planira da Magadino e lura girs en bartga sin il lai. Suenter in gelato gievi puspè vers chasa, sin il viadi deponivan nus «en passant» mes frars en claustra. Uschia hai jau vivì gia sco giuvna il plurilinguissem svizzer tranter la Scola chantunala a Cuir, las vischnancas rumantschas da Ruschein e Tarasp ed ils viadis en Svizra taliana.

Ussa less jau cumparter cun Vus intginas ideas, istorgias ed infurmaziuns davart il rumantsch e la plurilinguitad svizra or da mes punct da vista. L'emprim vegn jau a descriver curtamain la situaziun e culturala e linguistica locala ord perspectiva istorica. Lura less jau render attent a tscherts stgomis politics e linguistics tranter il Grischun e la Confederaziun. E per finir vegn jau a tematisar la legislaziun naziunala ed internaziunala actuala en la domena dal plurilinguissem e da l'enclegientscha naziunala.

1. Contacts linguistics e culturals en ina regiun da transit e d'emigraziun

Per quest seminari deditgà al plurilinguisssem n'avessas Vos betg pudì tschermer in lieu pli adattà che Mustér. Quest vitg è dapi ditg in veritabel center da transit d'impurtanza geostrategica surregiunala. Il Pass dal Lucmagn collia la Surselva cun la Val dal Blegn ed il Tessin. Gia en il temp medieval era quest passagi ina ruta frequentada dad imperaturs, commerziants e pelegrins per traversar las Alps. L'Alpsura collia la Surselva cun la Val d'Ursera e cun il Gotard ed il Pass dal Furca, damai cun ils chantuns Tessin, Uri, Valais e suror il Grimsel cun il chantun Berna.

Dentant na traversan betg mo cunfins geografics e politics questas muntognas, mabain er cunfins linguistics. En il sid cunfinain nus qua cun territori da lingua taliana, en il vest cun territoris da lingua tudestga. Mustér fa part dal territori rumantsch tradiziunal¹, anc oz discurren qua 86% da la populaziun rumantsch.² Pli baud devi anc in grond dumber da persunas rumantschas monolinguas, insatge ch'i na dat betg pli ozendi. Il cunfin linguistic passa damai oz entamez tras il cumin, ubain, pli exactamain, el passa er tras ils individis. Nus Rumantschs essan oz – sfurzadamain – tuts plurilings. Mintga Rumantsch crescha si cun almain duas linguas, cun rumantsch e tudestg. La bilinguitad e plurilinguitad èn damai ina realitad quotidiana en questa val.

Divers monuments dattan perditga ch'il stgomi tranter linguas e culturas n'è betg in fenomen modern en questa regiun, ma ha ina lunga tradiziun. In exempel impressiunant è la baselgia Sontga Gada, la pli impurtanta da las 14 baselgias e chapluttas da Mustér. Sche nus faschessan intgins pass da qua en direcziun sid, sin la prada en direcziun da la Val Medel e dal Lucmagn, arrivassan nus tar la baselgia Sontga Gada. I sa tracta d'ina baselgia-sala medievala ch'è vegnida decorada cun picturas al fresco da Nicolao e da Cristoforo da Seregno. Quest dus maisters lumbards, da Seregno en vischinanza da Milaun, han stgaffi en lur perioda activa, la segunda mitad dal 15avel tschientaner, ina retscha da picturas en stil gotic tardiv ordvart interessantas e bain mantegnidas.

La pli gronda da las picturas en Sontga Gada che mesira quasi quatter sin trais meters è insatge unic – numnadamain ina copia magari fidaivla da l'Adorazione dei Magi da Gentile da Fabriano. Quest impurtant maister talian da la Renaissance ha creà questa pictura l'onn 1423 a Firenze. Ella sa chatta oz en la Galleria degli Uffizi a Firenze. Ma l'istorgia va anc vinavant: Insa chatta betg mo ina varianta dal capodovra da Fabriano qua a Mustér. Ils maisters lombards han surpiglià il sujet cun intginas variaziuns er en la baselgia Sogn Sievi a Breil, mo paucs kilometers aval sin la via che serviva quella giada per il transport da persunas e martganzia suror il pass dal Lembra a Glaruna.³

Il stgomi cultural tranter il Grischun e l'Italia, gea tranter il Grischun e l'Europa, n'aveva dentant betg lieu mo en questa direcziun. I na deva betg mo influenzas estras en Grischun, mabain er Grischuns activs a l'exteriur. Jau less regurdar mo a dus impurtants moviments d'emigraziun dal Grischun, numnadamain als stuccaturs ed architects da las vals talianas dal Grischun ed als cafetiers engiadinais.

Gia en il 16avel tschientaner ha entschet l'emigraziun da blers Mesolcinais en tut l'Europa, surtut en il sid da la Germania, en Austria ed en Pologna, nua ch'els lavuravan sco architects,

---

¹ Tar il territori rumantsch tradiziunal tutgan tut quellas vischnancas grischunas che possedevan ina majoritad d'abitants da lingua materna rumantscha tar la dumbraziun dal pievel l'onn 1860.

² Indicaziun tenor la dumbraziun dal pievel dal 2000, rumantsch sco lingua principala e discurreda.

³ Ulteriuras infurmaziuns chattan ins en: Poeschel, Erwin (1942) Die Kapelle St.Eusebius (Sogn Sievi), Die Kunstdenkmäler des Kantons Graubünden, Band IV, Birkhäuser Verlag, Basilea, p. 353-362, ubain en: Erwin Poeschel (1943): Die Kapelle St.Aghata in Disentis, Die Kunstdenkmäler des Kantons Graubünden, Band V, Birkhäuser Verlag, Basilea, p. 97-107.

stuccatur, tagliacrappas, vaidrers e picturs. Enturn la mesadad dal 17avel tschientaner sa chattava la maioritad dals umens mesolcinais a l'ester, tranter els constructurs ed artists da renum. Els han contribuì per part substanzialmain a la construcziun e decoraziun da grondas baselgias e d'auters edifizis, sco per exempel las catedralas da Breslovia, Cracovia e Genua, il dom da Regensburg, il palazi principal a Coblenza e la claustra dad Ettal en Baviera.⁴

Da tut il Grischun, dentant surtut da l'Engiadina, derivavan pastiziers e cafetiers che han fundà e manà en tut l'Europa gronds salons, confisarias, pastizieras e chasas da café. Anc oz pudais Vus mangiar e baiver tar Caviezel a Catania, tar Gilli a Firenze, tar Klainguti a Genua u tar Sandri a Perugia.⁵ En Engiadina numnavan ins ils emigrants che turnavan mintgamai en patria per ils mais da stad ils «Randulins». Quels tranter els che han gì success èn savens s'engaschads generusamain en lur patria per il cuminesser ed han marcà la societad, la cultura ed er l'aspect exteriur da lur vischnancas muntagnardas. Damai constatain nus ch'i deva tranter il 17 ed il 19avel tschientaner in impurtant transfer cultural en questas valladas alpinas che tutgavan tar las impurtantas rutas da transit da l'Europa.

Er la preschientscha da questa claustra en in lieu da bler transit n'è betg ina casualitad. Fundada gia en il 7avel tschientaner è ella sco administratura e protectura da las vias da transit dapi il temp medieval adina puspè vegnida instrumentalisada da las pussanzas europeicas. Las claustras eran quella giada da gronda impurtanza geostrategica. I n'è betg per casualitad ch'ins chatta per uschè dir a l'entrada ed a la sortida dal chantun dus vischnancas cun in num che deriva da «monasterium», il pled latin per claustra: Mustér qua en Surselva e Münstair en la Val Müstair al cunfin cun l'Italia. Questa claustra era però er d'impurtanza causa sia irradiaziun religiusa e culturala. Diversas persunas che stevan en relaziun cun la claustra han er dà impuls impurtants a la perscrutaziun dal rumantsch ed al moviment rumantsch en general. Curtamain As less jau preschentar ils impuls da trais umens: in conventual, in rector ed in scolar da la scola claustrala.

Pader Placidus a Spescha, il conventual (1752-1833)

Julius Baptist Spescha da Trun è entrà en la claustra da Mustér l'onn 1774 ed ha lura studegià filosofia e teologia a Nossadunnaun. Sco perscrutader da las Alps, sco scienza e linguist è el daventà in dals pli impurtants illuminists en Grischun ed en Svizra. Viagiatur da Turitg descrivevan la Surselva la mitad dal 18avel tschientaner sco «verfluchtes Land», sco «wilde, unfruchtbare und einöde Gegend», cun abitants da «wenig Menschlichkeit, wohl aber Wildheit und Brutalität». Encunter questas descripciuns negativas ha Pader Placidus a Spescha creà in purtret positiv da las Alps e da lur abitants che sajan bain «wild und unbeugsam wie die Alpen», ma onests, simpels, lavurius e surtut libers, «frei wie ihr Wildpret in den Alpen». Pader Placidus a Spescha è er stà in dals emprims che ha ludà il plurilinguisssem dals Rumantschs e ch'è s'engaschè per ina schientscha rumantscha. Nus legiain en sia ovra *Die Beschreibung der Alpen, vorzüglich der höchsten* dal 1823:

«Eben so verschieden ist die Sprache der Alpiner wie ihre Religionsmeinung. [...] Es wird in den Alpen deutsch, italienisch, französisch und romanisch, welche letztere eigentlich die alpinische Sprache kann genennt werden, in zerschiedenen Mundarten gesprochen. [...] Man kann sagen: die romanische sey aus der thuscischen [etruskischen] entsprungen und in den

⁴ Dapli infurmaziuns en: Pfister, Max (1993): Baumeister aus Graubünden – Wegbereiter des Barock. Verlag Bündner Monatsblatt, Cuir.

⁵ Dapli infurmaziuns en: Kaiser, Dolf (1985): Fast ein Volk von Zuckerbäckern? Verlag NZZ, Turitg, ubain en: Michael, Peter (2008): Hier hört man keine Glocken. Geschichte der Schamser Auswanderung nach Amerika und Australien. Hier + Jetzt, Baden.

Alpen die älteste, aber an Wörtern, ausgenommen an denen, welche die Alpen betreffen, die ärmste. Sie war vor Alters in ganz Rhätien die herrschende; nun aber ist sie bis in die wildesten Thäler der Alpen verdrängt worden.»⁶

Peter Kaiser, il rectur (1793-1864)

Questa bella sala porta il num da Peter Kaiser, in istoriograf, pedagog e filolog oriund dal Principadi da Liechtenstein. El era activ qua tranter il 1837 ed il 1842 sco rectur da la scola chantunala catolica da quella giada. Sper la perscrutaziun da l'istorgia grischuna s'interessava el er per las linguas dal chantun, oravant tut per il rumantsch. Gia l'onn 1838 ha el postulà la fundaziun d'ina societad per la perscrutaziun dal rumantsch. Questa pretensiun progressiva è vegnida realisada pir 30 onns suenter cun la fundaziun da la Societad retorumantscha l'onn 1868.

Caspar Decurtins, scolar da la scola claustrala (1855-1916)

Caspar Decurtins ha passentà intgins onns da scola a Mustér. El è daventà enconuscent en Svizra grazia a ses engaschament da 20 onns sco cusseglier nazional catolic-conservativ, sco cunfundatur da l'Universitad da Friburg e sco professor d'istorgia. En Grischun s'è el engaschà per l'autonomia communal e per il rumantsch. Sia *Crestomazia rumantscha*, ina collecziun da texts stampads e da litteratura orala rumantscha da 4 tschientaners e 7 valladas, vala fin oz sco ina da las basas dal moviment rumantsch. Pli tard han ins numnà el «il liun da Trun».

Cun questas observaziuns hai jau vulì mussar, ch'il transit, l'emigraziun e l'immigraziun han marcà il chantun Grischun. Il Grischun odiern è dapi passa 1000 onns ina regiun plurilingua. Cun sia situaziun ed identitad linguistica s'èn fatschentads scienziads dapi l'Illuminsem.

2. Il Grischun e la Svizra: il plurilinguissim e federalissem grischun sco model

La plurilinguitad ed il federalissem, duas realitads grischunas liadas l'ina a l'autra, han influenzà la structura politica, la politica linguistica e l'identitad plurilingua da la Confederaziun. Il federalissem è – sco er la plurilinguitad – ina caratteristica impurtanta da la Svizra odierna. La tgina dal federalissem n'èn dentant betg ils chantuns pioniers Uri, Sviz e Sutsilvania, mabain ils chantuns Grischun e Vallais, betg per cas damai dus stadis ch'eran plurilings ditg avant la Confederaziun.

Ins di ed ha adina puspè ditg ch'il Grischun saja ina Svizra en miniatura. Questa pretensiun è natiralmain simplifitgada, ella ha dentant en il coc er aspects vardavels. Gia ditg avant la fundaziun dal stadi federal svizzer l'onn 1848 era il Grischun sco Republica da las Trais Lias in stadi federalistic. Dapi l'onn 1524 possedevan las Trais Lias – la Lia Grischa, la Lia da la Chadé e la Lia da las diesch dretgiras che nus chattain er en la vopna grischuna – ina constituziun cuminaivla. La Republica da las Trais Lias aveva structuradas cleramain federalisticas. Tut las decisiuns da la Dieta stuevan vegnir confirmadas da la maioritad da las vischnancas (il model per l'odierna maioritad dals chantuns) e quellas avevan er il dretg d'inoltrar iniziativas e referendums. La Republica da las Trais Lias era in Lieu allia da la Confederaziun, lur relaziuns vegnivan regladas d'in sistem da convenziuns, ozendi schess ins «contracts bilaterals». La Dieta federala s'interessava per il sistem politic da las Trais Lias ch'è daventà en divers aspects in model per la structura federala da la Veglia Confederaziun. La gronda autonomia

---

⁶ Dapli infurmaziuns en: Spescha, Placidus (1823): Beschreibung der Alpen, vorzüglich der höchsten. Ed. Ursula Scholian Izeti, Chronos, Turitg, 2002.

da las vischnancas grischunas che garantiva ina convivenza en quest stadi pluriling e pluri-confessiunal era damai l'origin da nossa autonomia chantunala dad oz. Uschia pudess ins dir simplifitgond che quest sistem genuinamain svizzer è en emprima lingia in sistem genuinamain grischun e vallesan che stat en stretga relaziun cun la plurilinguitad da quests chantuns.⁷

La Confederaziun n'era ditg betg in stadi pluriling, mabain in stadi exclusivamain da lingua tudestga. Cun l'entrada da la citad e republica da Friburg en la Confederaziun l'onn 1481 è bain entrà l'emprim lieu pluriling, dentant communitgava Friburg daditg mo en tudestg cun ils confederads. Auters territoris da lingua franzosa, sco il Vad ed il Vallais Sut, dentant er il Tessin, eran fin la fin dal 18avel tschientaner terras subditas. Pir la revoluziun franzosa ha midà la tenuta envers il franzos e cun l'Acta da mediaziun dal 1803 è la Svizra daventada l'emprima giada uffizialmain in stadi pluriling. En la Constituziun federala dal 1848 è vegnidas statuidas sco «Nationalsprachen des Bundes» sin dumonda dals chantuns Vad e Tessin las trais «linguas principalas», il tudestg, il franzos ed il talian. Faschond la reverenza a la Svizra franzosa n'han ins betg introducì dus onns suenter sco valuta federala il taler u il flurin usitads en Svizra tudestga, mabain il franc usità daditg en il «Welschland». Quel aveva dasperas er anc l'avantatg dal sistem decimal quai che ha facilità ils quints e promovì il commerzi. L'idea directiva d'ina Svizra plurilingua – che sa basa sin in partenadi equilibrà da la majoritad cun las minoritads linguisticas – datescha damai pir dal 19 e dal 20avel tschientaner.

Ma er suenter che la plurilinguitad instituziunala da la Svizra è stada fixada en la Constituziun federala dal 1848 vegnivan las leschas, las ordinaziuns ed ils decrets translats sin il pli en franzos, dentant n'er betg sistematicamain. Quai s'è meglierà pir cun l'installaziun d'in vice-chancelier da lingua franzosa l'onn 1896 (Georges Wagnière, 1862-1948), che controllava l'activitad da translaziun. In Fegl federal talian è cumparì l'emprima giada la fin da l'Emprima guerra mundiala. El è però restà anc ditg in fegliet magher. La consolidaziun generala ed ideologica da la plurilinguitad sco caracteristica identitara da la Svizra è vegnida realisada pir en il tranterguerras, en il rom da l'uschenumnada defaisa spiertala da la patria. Ed il rumantsch aveva ina rolla betg negligibla en quest process.

Suenter l'Emprima guerra mundiala hai dà en Grischun ils emprims postulats che pretendevan la reconuschientscha costituziunala dal rumantsch sco lingua naziunala. L'entschatta dals onns 1930 ha questa pretensiun survegnì paisa politica e la regenza grischuna s'è drizzada cun ina istanza al Cussegl federal che pretendeva la reconuschientscha dal rumantsch sco lingua naziunala. Il tranterguerras era marcà da discurs naziunalistics aggressivs al nord ed al sid da la Svizra. Naziunalists talians pretendevan quella giada per exempel ch'il rumantsch na saja betg ina lingua per sai mabain in dialect talian. E sco conclusiun pretendevan quests irredentists che las valladas rumantschas sajan damai territori cultural e statal talian. Il consens a l'intern da la Svizra davart la libertad da lingua e davart il dretg d'autodeterminaziun da las minoritads ha pussibilità l'unanimitad en questa dumonda. L'autodeterminaziun dal «pitschen pievel rumantsch» è daventà il simbol per l'autodeterminaziun dal «pitschen pievel svizzer». Il cusseglier federal catolic-conservativ Philipp Etter, che vala sco il bab da la defaisa spiertala da la patria, ha sustegnì la pretensiun dals Rumantsch da bell'entschatta. El era engraziavel per quest «postulat patriotic» en in temp da blers

---

⁷ Dapli infurmaziuns en: Liver, Peter (1933): Die staatliche Entwicklung im alten Graubünden. Zeitschrift für Schweizergeschichte, Bd. 13, 1933, p. 206-248, ubain en: Liver, Peter (1982): Rechtsgeschichtliche Aufsätze. Neue Folge. Ed. Pio Caroni, Cuira.

quitads economics e socials. Tadlain co ch'el ha pledà en il parlament en favur da quest project da votaziun:

«Wir danken unseren rätoromanischen Freunden von Herzen dafür, dass sie uns durch ihre Forderung die Gelegenheit schenken, unser Volk aus materieller Sorge und wirtschaftlichen Kämpfen aufzureissen zur Besinnung auf geistige Werte und zu einer geistigen Tat! [...] Ein Bergvolk von nur 40'000 Seelen, das dermassen an seiner hergekommenen und angestammten Sprache hängt, das mit solcher Hingabe seine Sprache zu verteidigen weiss, das muss ein moralisch, ein geistig und seelisch starkes Volk sein.»

En quest spiert d'in patriotissem exaltà e da solidaritad federala èsi reussì da mobilisar las massas. Ils 20 da favrer 1938 è il rumantsch vegnì reconuschì sco lingua nazionala cun in gea istoric da 92%. Quest resultat remartgabel è vegnì superà mo duas giadas en l'istorgia da la Confederaziun.⁸

Nus constatain damai ch'il model federalistic svizzer s'è sviluppà en stadis plurilings, en ils odierns chantuns Grischun e Vallais. Il sistem politic da quests chantuns è stà in model per la Confederaziun. Il federalissem linguistic è vegnì inscrit en las Constituziuns federalas dal 1848 e dal 1874, il plurilinguissem dal stadi s'è dentant sviluppà plaun. En il tranterguerras èsi lura reussì cun la propaganda per la reconuschientscha dal rumantsch sco quarta lingua nazionala da consolidar l'identitad plurilingua da la Svizra.

3. Il plurilinguissem en la legislaziun actuala internaziunala e nazionala

Suenter questa curta survista da la dimensiun istorica da la plurilinguitad svizra, ans deditgain nus uss anc curtamain a la legislaziun actuala davart la plurilinguitad e la diversitad culturala. Deplorablamain pudain nus tractar er l'actualitad mo senza ir en ils detagls.

La plurilinguitad e la diversitad culturala èn daventadas in tema politic internaziunal en quests ultims decennis. Ed er en Svizra s'èn la legislativa e l'executiva fatschentadas intensivamain cun la plurilinguitad sociala ed instituziunala elavurond ina lescha da linguas federala e l'ordinaziun correspondentia.

Il context internaziunal

En l'ONU han entschet las discussiuns davart ina protecziun generala da las minoritads ils onns 1960. Quellas han manà ils 19 da december 1966 al *Patg internaziunal davart ils dretgs civils e politics*. Quest garantescha a las minoritads etnicas, religiusas e linguisticas da dastgar cultivar e viver lur cultura, religiun u lingua. Ina cumissiun dals dretgs umans è vegnida creada per observar la realisaziun da las obligaziuns en ils stadis. En Svizra è quest patg entrà en vigur l'onn 1992.

En Europa ha cumenzà a sa fatschentar cun la tematica da las minoritads en ils onns 1970 la Conferenza per segirezza e cooperaziun. Suenter la crudada dal mir da Berlin, sco consequenza dals cumbats tranter las minoritads en l'Europa da l'ost e da diversas tendenzas nazionalisticas en Europa, s'è deditgà en ils onns 1990 er il Cussegl da l'Europa a la protecziun

---

⁸ Votaziun dal pievel dals 6 da zercladur 1915 davart il «Bundesbeschluss betreffend Erlass eines Artikels der Bundesverfassung zur Erhebung einer einmaligen Kriegssteuer», acceptà cun 94.3 % vuschs aderentas; Votaziun dal pievel dals 6 da zercladur 1971 davart l'uschenumnà «Umweltschutzartikel» (en detagl: «Bundesbeschluss vom 18.12.1970 über die Ergänzung der Bundesverfassung durch einen Artikel 24septies betreffend den Schutz des Menschen und seiner natürlichen Umwelt gegen schädliche oder lästige Einwirkungen»), acceptà cun 92.7% vuschs aderentas; cun la medema procentuala da vuschs aderentas che la reconuschientscha dal rumantsch sco lingua nazionala è vegnì acceptà en la votaziun dal pievel dals 10 da mars 1996 cun 91.6% vuschs aderentas il «Bundesbeschluss über den Übertritt der bernischen Gemeinde Vellerat zum Kanton Jura».

da las minoritads en il rom dal dretg internaziunal. L'onn 1992 ha il Cussegl da l'Europa decretà ina convenziun suenter ina perioda d'elavuraziun dad indesch onns. Las finamiras principalas da questa *Charta europeica da las linguas regiunalas u minoritaras* èn la conservaziun e la promoziun da la diversidad linguistica sco in dals elements ils pli valurus da la vita culturala europeica. Cun questa charta vul ins meglierar las pussaivladads da far diever da las linguas regiunalas e minoritaras en ils champs da la furmaziun, da la giuris-dicziun, da l'administraziun, da las medias, da la cultura e da l'economia. La Svizra ha acceptà la ratificaziun da la charta europeica da las linguas cun la decisiun dal Cussegl federal dals 23 da settember 1997. La Confederaziun ha declerà il rumantsch ed il talian sco linguas regiunalas e minoritaras tenor la charta europeica e definì directivas per lur promoziun.

L'onn 1995 è vegnida firmada a Strassbourg la *Convenziun da basa dal cussegl da l'Europa per proteger las minoritads naziunalas*. Questa è en vigur en Svizra dapi l'onn 1999 ed il terz rapport detaglià davart realisaziun da las pretensiuns da la convenziun vegn inoltrà il proxim schaner. Il DFAE sco departament cumpetent cooperescha per la realisaziun da la convenziun cun auters departaments, cun ils chantuns e cun organisaziuns concernidas.

Il 18 da mars 2007 è entrada en vigur la *Convenziun da l'UNESCO davart la protecziun e la promoziun da la diversidad da las expressiuns culturalas* che stgaffescha ina basa impegnativa en il rom dal dretg internaziunal per il dretg da tut ils stadis d'avair ina politica da cultura autonoma. Questa convenziun è in term impurtant per impedir l'imposiziun d'ina «monocultura globalisada». La diversidad linguistica e culturala vegnan definidas da questa convenziun sco bain fundamental e sco basa identitara, il mantegniment da questa diversidad sco basa d'in stadi democratic e d'ina politica da minoritads en in stadi da dretg. Considerond questas finamiras èsi cler che la Svizra è stada participada cun la Frantscha ed il Canada substanzialmain a l'elavuraziun da questa convenziun. Suenter la gronda acceptanza en il Cussegl dals chantuns il mars 2008 ha la Svizra ratifitgà questa convenziun ils 16 da fanadur 2008.

Il context naziunal

Sco che nus avain vesì fa la plurilinguitad, damai la preschientscha simultana da pliras linguas en ina societad u en in stadi, part da l'identitad svizra per il pievel ed er per las instituziuns statalas. Las grondas midadas socialas e politicas dals ultims dus decennis han marcà er en noss pajais las discussiuns davart las linguas naziunalas – pensain be per exempel als Contracts bilaterals ed a la circulaziun libra da personas, al svilup impressiunant da la communicaziun e da l'internet sco er a la nova attractivitat da l'englais en il context dal mund globalisà ed al medem mument a las emprovas da promover ils dialects. En quest context han gi lieu las reflexiuns davart l'impurtanza da las linguas naziunalas e davart l'identitad svizra.

L'elavuraziun da la *Lescha federala davart las linguas naziunalas e la chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas* fiss in tema interessant per in referat entir. Il lung process da lavur che ha finalmain manà a la lescha è emblematic per la cumplexitad da noss stadi federal e per ils equilibers subtils che ston funcziunar, surtut en quests aspects culturals ed identitars. Mo intgins plets davart l'elavuraziun da questa lescha: L'iniziativa per ina tala ha dà la moziun dal cusseglier naziunal grischun Martin Bundi da l'onn 1985 [85.516], che sa fascheva quitads per il futur dal rumantsch. L'impuls per ina ulteriura confruntaziun cun las linguas naziunalas è damai puspè vegnida dal Grischun rumantsch. Igl èn seguidas las debattas en il parlament e la votaziun dal pievel davart il nov artitgel costituziunal 116 davart las linguas [116a, 10 da mars 1996].

Il pievel ha acceptà il nov artitgel cun ina gronda maioritad da 76.2%. Quest artitgel è vegni integrà e cumpletà en la nova Constituziun federala dals 18 d'avrigl 1999 [Art. 70]. Il sustegn da la Confederaziun per ils chantuns plurilinges è vegni fixà uschia directamain en la Constitu-

ziun. Entant aveva la refusa da l'adesiun al Spazi economic europeic l'onn 1992 pegiurà la chapientscha tranter las cuminanze linguisticas en Svizra, uschia che l'elavuraziun d'ina lescha federala deditgada a las linguas naziunalas ed a la chapientscha tranter las cuminanze linguisticas è daventada pli urgenta. Suenten ina lunga fasa d'elavuraziun cun la participaziun dals chantuns, ha il parlament acceptà ils 5 d'october 2007 la lescha da linguas.

La lescha da linguas federala e l'ordinaziun dal Cussegl federal structurada analogamain, ch'è en vigur dapi il 1 da fanadur 2010, fixeschan ils principis che duessan guidar la politica linguistica da la Confederaziun e la plurilinguitad instituziunala da l'administraziun federala en il futur. I sa tracta oravant tut da trais domenas: la promoziun da la chapientscha e dal barat vicendaivel tranter las cuminanze linguisticas da la Svizra, il sustegn dals chantuns plurilingus e l'impurtanza da las linguas naziunalas en l'administraziun federala.

Il rinforzament decis e coerent da la diversitad linguistica e culturala è la finamira centrala da questa lescha, surtut er en connex cun la preservaziun e la promoziun dal rumantsch e dal talian en ils chantuns Grischun e Tessin. Quests chantuns vegnan sustegnids per realisar questas finamiras cun subvenziuns impurtantas, il chantun Grischun cun totalmain 4.6 milliuns francs l'onn.

L'ordinaziun tar la lescha da linguas fixescha er diversas mesiras per promover la plurilinguitad individuala e sociala. La premissa è che la cultura è il resultat da decisiuns individualas e collectivs constantas e ch'ella sa furma en la convivenza ed en il barat tranter individis. Per promover la chapientscha tranter las cuminanze linguisticas vegn perquai amplifitgà il barat en il rom da la scola populara per scolaras e scolar e per la magistraglia. Ultra da quai duai vegnir promovida l'instrucziun en las linguas naziunalas.

En connex cun la plurilinguitad instituziunala da l'administraziun federala confirmeschan la lescha e l'ordinaziun da linguas la rolla primordiala da l'administraziun federala ed en spezial da la Chanzlia federala per la realisaziun d'ina legislaziun plurilingua. Ma ellas obligheschan er l'administraziun federala da resguardar adequatamain las linguas e culturas naziunalas. Quai promova che l'administraziun reflectescha la realitad plurilingua dal pajais e garantescha il funcziunament d'ina administraziun plurilingua ed interculturala. Perquai pretenda l'ordinaziun da linguas er ina represchentanza linguistica definida en pertschiants.

Cur ch'il Cussegl federal ha preschentà sia ordinaziun da linguas ha el discurrì d'in «grond project d'impurtanza naziunala» che duai permetter a media vista da promover e profitar meglier da la ritga diversitad culturala e da las cumpetenzas plurilinguas en noss pajais. La Confederaziun s'è damai decidida per las minoritads linguisticas e sa stenta da realisar las finamiras exemplaricamain er sco instituziun.

La diversitad linguistica e culturala è ina gronda valur da l'Europa ed en particular da noss pajais; ina caratteristica da la Svizra che s'è sviluppada historicamain – sco che nus avain vesì – e che ha er marcà noss sistem politic. La preservaziun e la consideraziun da la diversitad linguistica, culturala, politica e religiosa vegn definida en divers texts legislativs federals. Il mantegniment e la promoziun da la diversitad linguistica dumonda natiralmain er in engaschament – per part encunter soluziuns economicas e simplas ed encunter l'indifferenza culturala – ma per ina valur efectiva individuala e collectiva, per il rinforzament da las linguas naziunalas e per l'identitad plurilingua da noss pajais.

*****